

Павло Богуцький

доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, завідувач наукової лабораторії регіональної безпеки та військового права Державної наукової установи “Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України” (Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3537-6991>
boguckijpavlo@gmail.com

УДК 340.13+341.312+323.282

ВІЙНА І ТЕРОРИЗМ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ЮРИДИЧНОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

АНОТАЦІЯ. Війна є складним соціальним явищем і характеризується численними соціальними, економічними, фінансовими, екологічними, політичними, інформаційними, воєнними ознаками. Воєнна складова утворює зміст війни, формує зміст цього соціального явища та змушує звертатися до права – єдиного опонента, здатного обмежити поширення у соціальному просторі руйнівних для існування людства чинників війни.

Не менш складним соціальним явищем є тероризм, протиправні ознаки якого безпосередньо реалізуються під час здійснення терористичної діяльності.

Метою статті є визначення правового змісту війни та сутнісних ознак тероризму, особливостей правової оцінки агресивної війни, державного тероризму, юридичної кваліфікації злочинів проти миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку і злочинів тероризму за національним законодавством та у міжнародному праві.

Дослідження природи війни і тероризму у юридичній науці здійснюються, як правило, окремо без поєднання проблемних аспектів, які виникають у соціальній практиці та потребують відповіді.

Перехід від світоглядних, загальнотеоретичних проблем, які ставить перед людством війна і тероризм, до спеціально юридичних, безумовно, утверджує наукову позицію про необхідність використання розробок науки міжнародного права, насамперед міжнародного гуманітарного права з виходом на імплементацію норм міжнародного права у національне законодавство, де чи не основним, окрім безпечових, виявляються кримінально-правові аспекти.

Іншим, не менш важливим аспектом, який змушує звернутися до проблеми правового визначення війни і тероризму, кваліфікації відповідних діянь є проблема державного тероризму, що суттєво актуалізовано під час агресивної війни Російської Федерації проти України.

Павло Богущкий

Тому закономірними є актуальність і необхідність дослідження юридичної кваліфікації діяльності соціальних акторів, суб'єктів під час війни та здійсненні тероризму, коли така діяльність поєднується, маючи як спільні, так і відмінні ознаки.

Юридична кваліфікація протиправних діянь, пов'язаних із порушенням законів і звичаїв війни, з учиненням злочину агресії, злочинів проти людяності та кримінальних правопорушень, які становлять зміст тероризму, має різну правову природу, попри єдність певних об'єктивних ознак під час збройного конфлікту. Така відмінність має значення для вирішення завдань національного правосуддя згідно з положеннями національного кримінального законодавства та водночас виявляється у визначенні відповідних складів злочинів у міжнародному кримінальному праві, що є важливим для досягнення мети правосуддя, забезпечення невідворотності покарання за вчинені злочини, для підтримання міжнародного правопорядку.

Ключові слова: агресивна війна; закони і звичаї війни; тероризм; державний тероризм; національна безпека; міжнародний правопорядок.

Війна і тероризм перебувають за межею права, однак попри однозначність такого висновку стосовно тероризму, подібна оцінка не є абсолютною для війни. Війна і тероризм суттєво впливають на стан забезпечення національної безпеки та міжнародного правопорядку, що вимагає відповідного ставлення до наукових розробок і до упровадження наукових висновків, рекомендацій у практику соціальних комунікацій.

Війна як особливий спосіб вирішення конфліктів між державами полягає у застосуванні збройної сили та у міжнародному праві визначається як збройний конфлікт міжнародного характеру. *Війна як спосіб вирішення конфліктів внутрішньодержавного (національного) походження* розглядається як збройний конфлікт неміжнародного характеру. І в тому, і в іншому випадках ідеться про застосування сторонами конфлікту збройної сили.

Подібне розуміння війни засновується на нормах міжнародного права, зокрема статей 2, 3 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р.¹, та використовується не лише у міжнародному праві, а й у національному праві. Зауважимо, що такий підхід до розуміння війни є достатнім як для формування відповідної правової концепції, що використовується для правового регулювання соціальних комунікацій або ж відповідних відносин, пов'язаних з війною, так і для вирішення практичних завдань правозастосування.

Одним із найбільш ґрунтовних досліджень поняття, змісту, наслідків війни, на основі використання узагальненого бібліографічного підходу,

¹ Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text> (дата звернення: 30.08.2022).

є дослідження Й. ван дер Деннена². Підготовлена ним бібліографія наукової літератури станом на кінець ХХ ст. залишається чи не найповнішою та становить понад 150 наукових праць більше 40 авторів, де висвітлені різні аспекти війни. Серед наукових розробок проблем війни і права, у тому числі міжнародного гуманітарного права, необхідно звернути увагу на дослідження М. Баєрса, М. Гнатовського, Г. Кельзена, І. Кенде, Д. Кеннеді, А. Кореневича, Т. Короткого, Р. Лекі, Дж. Лідера, В. Лисика, Б. Маліновського, М. Мідларські, Р. Раммея, Б. Рассета, В. Репецького, К. Сіккінк, Дж. Стоуна, М. Уоллеса, М. Хааса, С. Хантінгтона.

Увага науковців до проблем тероризму не є меншою, хоча особливі аспекти терористичної діяльності як антиправової соціальної практики дозволяють стверджувати про певну спеціалізацію наукових досліджень. Такі дослідження представлені працями В. Антипенка, У. Бека, Д. Блекборна, С. Гріра, К. Громовенка, Н. Зелінської, В. Крутова, С. Кудінова, Б. Леонова, Т. Макдоннелла, К. Маккена, Дж. Роуботтома, Р. Фрідландера, С. Хейл-Росса, Р. Холмса та інших авторів.

Метою дослідження є визначення правового змісту війни та сутнісних ознак тероризму, особливостей правової оцінки агресивної війни, державного тероризму, юридичної кваліфікації злочинів проти миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку і злочинів тероризму за національним законодавством та у міжнародному праві.

Право по-різному кваліфікує війну. Найбільш гострим є реагування права на застосування збройної сили з метою знищення або послаблення суверенітету держави, що має місце у випадку розв'язання агресивної війни.

Агресивна війна (агресія) – напад збройних сил однієї держави на іншу, спрямований проти суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу цієї держави. Агресивна війна переслідується правом як злочин проти миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку що закріплено у міжнародному праві та у національному законодавстві.

Вперше та достатньо широко поняття збройної агресії розкрито у Конвенції про визначення агресії 1933 р. (далі – Конвенція)³. Відповідно до змісту Конвенції агресія полягає у такому: 1) оголошення війни проти іншої держави; 2) вторгнення своїх збройних сил з оголошенням війни на територію іншої держави або ж без оголошення війни; 3) атака збройними силами, на територію, морські або повітряні судна іншої держави; 4) морська блокада берегів або портів іншої держави; 5) надання

² Johan M. G. van der Dennen, 'On War: Concepts, Definitions, Research Data – a Short Literature Review and Bibliography' *UNESCO Yearbook on Peace and Conflict Studies 1980* (Greenwood Press 1981) 128–89.

³ Sikink Kathryn, 'Using the 1933 Soviet Definition of Aggression to Condemn Russia Today' (*Just Security*, 24.05.2022) <<https://www.justsecurity.org/81629/using-the-1933-soviet-definition-of-aggression-to-condemn-russia-today/>> (accessed: 30.08.2022).

підтримки збройним формуванням, які здійснили вторгнення на територію іншої держави, а також відмова у проханні держави, на територію якої відбулося вторгнення, прийняти на власній території усі можливі заходи з тим, щоб позбавити вказані збройні формування допомоги або захисту⁴.

У Резолюції ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р. агресію визначено як використання збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим чином, що суперечить Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН)⁵.

Агресія є міжнародним злочином. Водночас національне право розглядає планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни одним з найтяжчих злочинів, зокрема у кримінальному праві України відповідальність за такий злочин передбачено у ст. 437 Кримінального кодексу України (далі – КК України)⁶.

Правомірність, а тому і легітимність застосування збройної сили під час війни, у збройних конфліктах визнається у тих випадках, коли сторона конфлікту захищає себе і свої права, за умов, коли в інший спосіб, тобто, без застосування воєнної сили, вирішити конфлікт, здійснити захист порушеного права немає можливості.

Для права у війні важливо насамперед захистити жертв війни, якими можуть бути як учасники збройного конфлікту, так і цивільне населення. Вказане завдання виконується міжнародним гуманітарним правом, законами та звичаями війни, які утворюють зміст міжнародного гуманітарного права.

Відтак війна, як діяльність сторін збройного конфлікту, як системний комплекс відповідних соціальних комунікацій може регулюватися і регулюється правом у тій частині, що стосується захисту прав, законних інтересів учасників конфлікту, жертв збройного конфлікту, цивільного населення, коли їхні права, законні інтереси та свободи зазнають кризи, обумовленої застосуванням під час конфлікту збройної сили.

Національне право на основі положень міжнародного права (міжнародного гуманітарного права) встановлює з використанням законів і звичаїв війни певні *правила для національних збройних сил*, обов'язкові для виконання під час дій у збройних конфліктах. Такі правила зазвичай

⁴ Convention for The Definition of Aggression (London, 3 July 1933) <<https://www.ijl.org/wp-content/uploads/2016/08/Convention-for-the-Definition-of-Aggression-1933.pdf>> (accessed: 30.08.2022).

⁵ United Nations General Assembly. Definition of Aggression: Res. 3314 (XXIX). 14.12.1974 <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/739/16/img/NR073916.pdf?OpenElement>> (accessed: 30.08.2022).

⁶ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення: 30.08.2022).

є складовою національного військового законодавства, що належить до системи військового права, утворюючи дві взаємозалежні підсистеми – право воєнної безпеки та право бойової підготовки, застосування військ (військово-оперативне або ж військово-операційне право)⁷. Важливо, що положення військового права у регулюванні застосування військ, сил, засобів національних збройних сил під час війни не можуть вийти за передбачені міжнародним гуманітарним правом загальнообов'язкові нормативи щодо захисту прав учасників збройного конфлікту, цивільного населення, жертв війни.

Право здійснює вплив на воєнну сферу суспільних відносин або ж соціальних комунікацій на різних рівнях. Найвищим рівнем таких відносин варто розглядати стратегічні комунікації – визначення основ зовнішньої політики та упровадження відповідних нормативів у практику міжнародних відносин. У такому разі право (міжнародне право) виконує завдання стосовно правового регулювання відносин між державами. Для реалізації цього завдання міжнародне право, використовує властивий йому арсенал засобів і ресурсів.

Національне право регулює соціальні комунікації сектора безпеки й оборони, зовнішньополітичних інститутів держави, які виконують функцію нейтралізації потенційних воєнних загроз для забезпечення національної безпеки. Водночас за умов розгортання воєнних загроз пріоритетного значення набуває функція оборони держави – підготовка до збройного захисту та захист держави від збройної агресії або під час збройного конфлікту, що відноситься до сфери регулювання права національної безпеки, військового права. Реалізація функції оборони дозволяє досягти мети щодо протидії реальним воєнним загрозам. Таку функцію виконують насамперед сили оборони у складі сектору безпеки і оборони за обов'язкової підтримки усього суспільства відповідно до конституційних положень, законодавства, забезпечуючи національну безпеку у воєнній сфері.

Синхронізація приписів національного та міжнародного права у здійсненні впливу на стратегічні комунікації стосовно захисту прав держав, а також прав людини у контексті збройного конфлікту є обов'язковою та вирішується у спосіб імплементації норм міжнародного права у національні правові системи. Така синхронізація не лише відповідає змісту стратегічних комунікацій, що виникають та діють у зв'язку з війною (збройним конфліктом). Узгодженість положень національного права та міжнародного права є обов'язковими для вирішення збройного кон-

⁷ А Колодій, О Кривенко, В Пашинський (ред), *Військове право України: підручник* (НУОУ ім Івана Черняхівського, 2019) 47–8.

флікту у найбільш відповідний праву спосіб, що має практичне значення для підтримання міжнародного правопорядку.

Іншим важливим чинником, який необхідно виокремити, є *захист прав людини під час збройного конфлікту*⁸, забезпечення максимального рівня стану безпеки життєдіяльності людини в умовах, коли безпекова характеристика соціального середовища зводиться до мінімальних показників саме через застосування збройної сили. Адже у будь-якому випадку війна – це насильство із застосуванням збройної сили сторін конфлікту, конфлікуючих держав по відношенню один до одного, що суттєво ускладнює, але не унеможливорює дію права.

У міжнародному праві визнається виключне право держав на *індивідуальну та колективну оборону держав*⁹ у випадках збройного нападу, здійсненні агресії. Однак таке право реалізується у спосіб, який має відповідати законам і звичаям війни, вимогам міжнародного гуманітарного права, що містяться насамперед у нормах Гаазьких і Женевських конвенцій. Гаазькі (1899, 1907 рр.)¹⁰ та Женевські (1949 р.) конвенції фактично сформували систему міжнародного гуманітарного права, що стала невід'ємною частиною міжнародного публічного права. Варто погодитися з висловленою думкою, що цінність й ефективність міжнародного гуманітарного права значною мірою залежить від рівня цивілізації народу¹¹, тобто від рівня сприйняття державами, які є учасниками збройного конфлікту, цінностей людського життя, прав і свобод людини.

Події розв'язаної у 2014 р. Російською Федерацією (далі – РФ) проти України агресивної війни дають підстави для висновку про необхідність наполегливої боротьби за цінності міжнародного гуманітарного права, які агресором грубо порушуються особливо після загострення збройного конфлікту, широкомасштабної російської агресії 24 лютого 2022 р., що призводить до тяжких наслідків. Питання стосовно цивілізаційного розвитку Росії у контексті додержання вимог міжнародного гуманітарного права сьогодні має відповідь очевидного змісту – російська армія ігнорує приписи міжнародного гуманітарного права, діючи надмірно жорстоко, вчиняючи багаточисленні воєнні злочини.

⁸ Human Rights, Terrorism and Counter-terrorism. Fact Sheet No. 32 (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights) <<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/Factsheet32EN.pdf>> (accessed: 30.08.2022).

⁹ Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice (San Francisco 1945) <<https://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf>> (accessed: 30.08.2022).

¹⁰ Конвенція про закони і звичаї суходільної війни від 29 липня 1899 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_765#Text> (дата звернення: 30.08.2022); IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text> (дата звернення: 30.08.2022).

¹¹ В Репецький, В Лисик, *Міжнародне гуманітарне право: підручник* (Знання 2007) 22.

Призначення міжнародного гуманітарного права – у забезпеченні гуманного ставлення до учасників збройного конфлікту, до жертв війни, до цивільного населення навіть за умов воєнної агресії. Механізми та ресурси міжнародного гуманітарного права є універсальними, однак виконання його вимог знаходиться у прямій залежності від поведінки учасників збройного конфлікту та розраховані на цивілізаційне ставлення як до способів ведення війни, так і до їх наслідків.

Прихована політичним режимом РФ за фейковим терміном для внутрішнього використання “спеціальна військова операція” з “денацифікації”, “демлітаризації” України, фактично є першою після Другої світової війни агресивною війною на території Європи.

Агресія РФ проти України має наслідком знищення мирного населення через невибіркове застосування ракетних, артилерійських обстрілів, бомбових ударів, які призвели до тисяч убитих, поранених мирних жителів міст і сіл України, до знищення житлових об’єктів, необхідної для забезпечення життєдіяльності мільйонів людей цивільної інфраструктури.

Мотиви збройної агресії не мають значення для кваліфікації агресивної війни. Однак політичний режим РФ, російська армія в особі керівництва, командування, військовослужбовців відверто продемонстрували мотиви невибіркового застосування важкої артилерії, реактивних систем, крилатих і балістичних ракет стосовно цивільного населення, здійснюючи жорстокі акти насильства над мирними жителями окупованих українських міст і сіл. Як виявилось, мотивами дій агресора є примушування української влади до відмови від частини суверенітету, від частини території, зміна політичної системи, руйнування конституційно-правових основ державної організації українського суспільства, насамкінець – знищення української національної ідентичності.

Вказані мотиви сформували у своїй сукупності відповідні політичні цілі, досягнення яких керівництво російської держави, російська армія поставили у пряму залежність від нічим неприкритого залякування мирного населення, спричинення багаточисленних людських жертв, поширення в українському суспільстві страху від бомбових атак, ракетних обстрілів.

Політична мета російської збройної агресії полягає у знищенні суверенітету України, у відмові України від зовнішньої політики щодо європейської та євроатлантичної інтеграції, від права на самооборону від агресивних дій Росії, у відмові від політики підтримання та розвитку української національної ідеї.

Насильство над цивільним населенням, жорстокість і невибірковість у застосуванні воєнної сили, залякування і поширення страху спрямовані на примушування державної влади в Україні до прийняття рішень

і вчинення дій відповідно до задекларованої російським політичним режимом мети збройної агресії – підпорядкувати Україну своєму політичному впливу, знищити суверенітет України.

Злочин агресії, багаточисленні воєнні злочини, а також злочини проти людяності, геноцид, що вчиняються російською армією в Україні під час збройної агресії, знаходять необхідну юридичну кваліфікацію із застосуванням відповідних норм міжнародного гуманітарного права, а також норм національного кримінального права про злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Відповідно до інформації Офісу Генерального прокурора правоохоронними органами України упродовж семи місяців російської збройної агресії зареєстровано понад 29 тис. злочинів агресії та воєнних злочинів¹².

Мотиви, мета російського воєнно-політичного керівництва та безпосередні дії російської армії під час збройної агресії проти України, наслідки цих дій дають змогу зробити висновок про те, що юридична оцінка російської агресії відповідно до законів і звичаїв війни є необхідною, однак у багатьох випадках акцент має переноситись на об'єктивні та суб'єктивні ознаки протиправності, що характеризують тероризм. Адже дії російської армії під час агресії в Україні містять важливу характеристику – *терор*, що змушує звернутися до проблеми відповідної юридичної кваліфікації та до шляхів її вирішення.

Через упровадження насильства, страху, жаху, залякування у соціальну практику, у соціальні комунікації для досягнення визначеної організаторами та провідниками терору соціально значущої мети терор утворює зміст тероризму. Терор, як діяльність, має свою суб'єктну складову. Суб'єкти, які впроваджують терор у соціальну практику, тобто суб'єкти тероризму, як правило, достатньо організовані, діють у складі певних формальних і неформальних інституційних утворень, передбачають розподіл ролей, визначення участі конкретних суб'єктів у здійсненні терору. Суб'єкти терору, тероризму об'єднані у терористичні організації з меншою або більшою організаційною структурою та відповідною вертикаллю, ієрархією.

Терористичні організації, здійснюючи терор, є нелегальними стосовно такої діяльності, прикриваються різними організаційно-правовими формами утворення, часто заявляють про свої дії та їхню мету лише у разі вчинення терористичних актів або ж замовчують такі факти.

¹² Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за липень 2022 року (Офіс Генерального прокурора) <https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=220392> (дата звернення: 30.08.2022).

Найбільш складним залишається питання стосовно державного тероризму¹³, коли дії державної організації для досягнення визначеної політичної мети пов'язані з підготовкою та здійсненням терористичних актів не декларуються, а приховуються у спосіб проведення спеціальних інформаційно-психологічних операцій. Як правило, такі спеціальні інформаційно-психологічні операції використовують різні пропагандистські засоби, прийоми, акції, під час яких державна терористична діяльність ідеологічно обґрунтовується, а протиправний характер державного тероризму приховується за принципами міжнародного права, відповідними положеннями Статуту ООН, що суттєво перешкоджає виявленню реального змісту терористичної діяльності.

Досить показовими у цьому напрямі є спроби російських пропагандистів та офіційних представників влади обґрунтувати свої дії, які у багатьох випадках по суті є терористичною діяльністю, в Україні.

Винаходом російської пропагандистської машини стали фейки про український “нацизм”, “терор української армії проти мирного населення”, про “геноцид” стосовно російського населення. З цією ж метою російська влада штучно створила образ “нацистських”, “терористичних” організацій із числа окремих підрозділів, військових частин військових формувань, утворених відповідно до законів України, які дають гідну відсіч російській збройній агресії. За такого стану речей питання дискурсу про російський державний тероризм цілком закономірно переноситься з площини військово-політичної у правову з необхідністю юридичного протистояння спробам дискредитації української боротьби проти агресії і юридичного визначення реальної терористичної діяльності, забезпечення притягнення відповідних суб'єктів російського тероризму до кримінальної відповідальності з урахуванням положень законів та звичаїв війни.

Тероризм можливо визначити як протиправну, засновану на насильстві та жорстокості, на поширенні усвідомленого жертвами страху діяльності інституційно організованих суб'єктів для досягнення у протиправний спосіб публічного значення мети.

Загальне розуміння тероризму як протиправної соціальної практики, дозволяє розкрити зміст державного тероризму. Відтак, державний тероризм – спрямована на досягнення певної політичної мети протиправна, заснована на застосуванні насильства, жорстокості, на поширенні страху всередині суспільства або ж серед соціальних груп, організована діяльність державних інститутів із визначеним державною владою центром стосовно прийняття відповідних рішень.

¹³ С Кудінов, ‘Державний тероризм – визначення та характеристика’ (2022) 2 Інформація і право 80–4.

У міжнародному праві нормативно-правові ознаки тероризму у збройному конфлікті закріплені, зокрема, у Міжнародній конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризмом. У статті 2 цієї Конвенції зазначається, що злочином тероризму є вчинення діяння, спрямованого на те, щоб викликати смерть будь-якої цивільної особи або будь-якої іншої особи, яка не бере активної участі у воєнних діях в ситуації збройного конфлікту, або заподіяти їй тяжке тілесне ушкодження, коли мета такого діяння в силу його характеру чи контексту полягає у тому, щоб залякати населення чи змусити уряд чи міжнародну організацію вчинити будь-яку дію або утриматись від неї¹⁴. Єдина Конвенція про боротьбу з тероризмом, як міжнародно-правовий документ, на сьогодні державами – членами ООН не ухвалена, попри певні зусилля, спрямовані на підготовку та прийняття такого важливого міжнародного документа¹⁵. Проте у рішеннях Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки ООН закріплено принцип, відповідно до якого кожна держава зобов'язана утримуватися від організації, підбурювання, надання допомоги або участі у терористичних актах в інших державах або від потурання організаційній діяльності у межах своєї території, спрямованій на вчинення таких актів¹⁶. Держави, які не виконують зазначених міжнародно-правових вимог, справедливо можуть розглядатися як держави-спонсори тероризму, або ж за умов здійснення активної терористичної діяльності – держави-терористи.

Такий висновок повністю узгоджується з положеннями Женевської Декларації про тероризм 1987 р. щодо ознак державного тероризму¹⁷. Відповідно до змісту цієї Декларації одним із видів державного тероризму можливо розглядати *міждержавний тероризм* – терористичну діяльність держави проти суверенітету іншої держави з метою досягнення певної політичної мети. Державний тероризм, визнання держави терористом або ж спонсором тероризму потребує відповідної політико-правової оцінки. Так, стосовно терористичної діяльності РФ під час агресії проти України політико-правову оцінку надано у заяві Сейму Латвійської республіки від 11 серпня 2022 р.¹⁸.

Водночас *ознаки держави як терористичної організації* потребують правової оцінки, юридичного визначення та відповідної юридичної

¹⁴ Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text> (дата звернення: 30.08.2022).

¹⁵ Human Rights, Terrorism and Counter-terrorism. Fact Sheet No. 32 (n 8).

¹⁶ Совет Безопасности, Резолюция 1373 (2001), принятая Советом Безопасности [об угрозах для международного мира и безопасности, создаваемых террористическими актами], 28 сентября 2001, S/RES/1373 (2001) <<https://www.refworld.org.ru/docid/475fcae42.html>> (дата звернення: 30.08.2022).

¹⁷ The Geneva Declaration on Terrorism. General Assembly Doc. A/42/307, 29 May 1987, Annex <<https://i-p-o.org/GDT.HTM>> (accessed: 30.08.2022).

¹⁸ Saeima paziņojumā atzīst Krieviju par terorismu atbalstošu valsti (11.08.2022) <<https://www.saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/31308-saeima-pazinojuma-atzist-krieviju-par-terorismu-atbalstosu-valsti>> (accessed: 30.08.2022).

кваліфікації. Політико-правова оцінка державного тероризму належить до стратегічних комунікацій, які здійснюються під час реалізації зовнішньої політики, відносяться до повноважень глави держави, вищого державного органу законодавчої влади.

Натомість правова оцінка державного тероризму підтверджує відповідні політико-правові дії та рішення і полягає у юридичній кваліфікації конкретних фактів терористичної діяльності, вчинення терористичних актів. У будь-якому разі політико-правова оцінка державного тероризму та юридична кваліфікація терористичної діяльності мають бути узгоджені та закріплені в одному випадку рішеннями відповідних органів (органу) державної влади, в іншому – судовими рішеннями за конкретними фактами терористичної діяльності, вчинення терористичних актів.

Юридична кваліфікація злочинів проти миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку передбачає застосування відповідних норм міжнародного гуманітарного права. Натомість юридична кваліфікація злочинів тероризму засновується на загальному розумінні тероризму як протиправної політично мотивованої соціальної діяльності, що виявляється у вчиненні терористичних актів.

Науковці справедливо звертають увагу на необхідність стандартизованого правового визначення поняття тероризму, а також на досягненні консенсусу щодо того, як поняття тероризму слід використовувати стосовно концепції цивільного націлювання¹⁹, тобто визначення цивільного населення і цивільних об'єктів метою терористичного нападу. Найбільш складним завданням на практиці є визначення юридичних ознак державного тероризму, оскільки саме тут найчастіше виявляються стійкі зв'язки між злочинами проти миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку і терористичною діяльністю. Необхідно зважати на обов'язкову вимогу щодо юридичної кваліфікації певної протиправної діяльності – визначення суб'єктів злочину, персоніфікація (індивідуалізація) відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, злочинів, що є неодмінним правилом. Безумовно, інституційна відповідальність за вчинення найбільш тяжких злочинів не виключається, однак встановлення суб'єктів протиправної діяльності залишається обов'язковим правилом.

Державний тероризм передбачає найбільш високий рівень організації та реалізації терористичних актів із прикриттям такої протиправної діяльності як у спосіб проведення спеціальних операцій, так і у спосіб гібридних дій, де виявити факт участі державних інститутів у здійснен-

¹⁹ Jessica Stanton, 'Terrorism, Civil War, and Insurgency' in Erica Chenoweth and others (eds), *The Oxford Handbook of Terrorism* (Oxford Handbooks 2019) <<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198732914.013.20>>.

ні терористичних актів достатньо складно. Викриття державного тероризму здійснюється через встановлення суб'єктивних чинників проти-правної діяльності – мотивів, мети, умислу організаторів і виконавців терористичних актів, а також – об'єктивних обставин, якими є характер і спосіб, засоби насильства, рівень загроз і жорстокості у застосуванні насильства, наслідки застосування насильства, причинно-наслідковий зв'язок між терористичною діяльністю та наслідками.

Для юридичної кваліфікації державного тероризму (міждержавного тероризму) у вчиненні терористичних актів насамперед важливо встановити належність суб'єктів організації, вчинення терористичних актів до державних інститутів або ж зв'язок із такими інститутами.

Очевидним є той факт, що терористичні акти набувають ознак соціальних протиправних дій, які є злочинами (кримінальними правопорушеннями). *Правова оцінка терористичних актів* полягає у їхній юридичній кваліфікації як злочини (кримінальні правопорушення) в усіх національних правових системах. У кримінальному праві України відповідальність за вчинення терористичних актів та інших злочинів тероризму передбачена у статтях 258–2585 КК України. Терористичні акти матеріалізують усі ознаки терору та виявляють сутність тероризму як протиправної соціальної діяльності.

Правова оцінка змісту ідеології тероризму дає підстави для встановлення мотивів поширення терору, мети терористичної діяльності, яка по суті є першопричиною тероризму.

Як приклад, знищення російською армією ракетними обстрілами, бомбовими атаками житлових будівель, інфраструктури, масове вбивство цивільного населення України має на меті поширення страху у суспільстві, формування відповідних настроїв стосовно впливу на владу для прийняття вигідних організаторам і провідникам тероризму рішень, вчинення запланованих ними дій.

Політичні та правові оцінки агресивної війни, тероризму часто є наближеними за своїм смислом та, навіть, змістовно. Дискусія стосовно юридичної кваліфікації у цих випадках має як теоретичний, так і прикладний аспекти. У наукових дослідженнях вірно вказується на ту обставину, що відсутність єдиного міжнародно-правового акту про заборону тероризму, якою мала б бути відповідна конвенція, негативно позначається на визначенні та реалізації напрямів правової протидії тероризму²⁰, зокрема й кримінально-правових засобів такої протидії. Однак така ситуація не заперечує необхідності використання існуючих міжнародно-

²⁰ П. Пацурківський, Р. Гаврилюк, 'Правова природа фінансування Росією міждержавного тероризму та її війни проти України' (2022) 71 Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право 275.

правових документів щодо протидії тероризму на різних напрямках соціальної діяльності, та навпаки – заохочує, зобов'язує до відповідного правового реагування.

Практика свідчить про те, що положення норм міжнародного права про боротьбу з тероризмом щодо збройних сил держави, яка упроваджує акти терору під час збройного конфлікту, у національних правових системах безпосередньо не застосовуються, оскільки такі дії охоплюються нормами міжнародного гуманітарного права про відповідальність за злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Однак існує виключення з цього правила. Як приклад, Україна приєдналася до Міжнародної конвенції про боротьбу з бомбовим тероризмом²¹ із застереженням, зміст якого полягає у тому, що положення цієї Конвенції можуть бути застосованими до членів збройних сил держави та переслідування за такі дії у тій мірі, в якій вони не регулюються іншими нормами міжнародного права.

Наскільки правильним є такий підхід у національній практиці правозастосування до юридичної кваліфікації правопорушень, що стосуються як протиправних дій проти миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку, так і тероризму, підлягає осмисленню, зважаючи, зокрема, на існуючі позиції щодо розуміння агресивної війни та тероризму.

Вчинення злочину агресії поряд з вчиненням інших злочинів проти миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку, зокрема – вчинення злочинів геноциду під час розв'язаної РФ агресивної війни проти України передбачає юридичну кваліфікацію дій конкретних осіб зі складу, зокрема, командування російської армії, російського військово-політичного керівництва відповідно до тих норм національного кримінального законодавства, які передбачають відповідні склади кримінальних правопорушень.

У цих випадках ідеться про сукупність кримінальних правопорушень – як ідеальну, так і реальну сукупність, тобто про вчинення декількох кримінальних правопорушень одними діями (ідеальна сукупність) або ж вчинення різними діями двох чи більше кримінальних правопорушень (реальна сукупність).

За наявності всіх ознак терористичної діяльності, ознак вчинення терористичних актів під час збройного конфлікту недостатньою та неповною є юридична кваліфікація відповідних діянь за нормами національного кримінального законодавства про злочини проти миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку. Зі свого боку застосування норм міжнародного кримінального права у цих випадках має певні складно-

²¹ Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 15 грудня 1997 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_374#Text> (дата звернення: 30.08.2022).

щі через відсутність у Римському статуті Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут) складів злочинів тероризму.

Слушні пропозиції стосовно визначення підсудності Міжнародному кримінальному суду (далі – МКС) злочинів тероризму не були прийняті та не передбачені у Римському статуті²². Натомість міжнародне гуманітарне право встановлює пряму заборону терору цивільного населення під час збройного конфлікту. Відповідно до ч. 2 ст. 51 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол 1) цивільне населення як таке, а також окремі цивільні особи не повинні бути об'єктом нападів, заборонено акти насильства чи загрози насильства, що мають головною метою тероризувати цивільне населення²³. Вказане положення міжнародного гуманітарного права узгоджується з вимогами, що містить ст. 33 Конвенції про захист цивільного населення під час війни, про заборону залякування, терору осіб, які перебувають під захистом під час збройного конфлікту, на окупованих територіях²⁴.

Заслуговує на увагу питання щодо юридичної кваліфікації тероризму (вчинення терористичних актів) і злочинів проти людяності, якими відповідно до п. 1 ст. 7 Римського статуту є будь-яке з вказаних у цій нормі Статуту діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено²⁵.

Тлумачення нападу проти населення, про що йдеться у п. 1 ст. 7 Римського статуту, наведено у п. 2 вказаної статті Статуту, з чого випливає, що напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення означає лінію поведінки, що включає багаторазове вчинення діянь, зазначених у п. 1, проти будь-якого цивільного населення в рамках проведення політики держави або організації, спрямованої на вчинення такого нападу, чи з метою сприяння реалізації такої політики²⁶.

Вчинення терористичного акту з тяжкими наслідками не є тотожним діянням нападу на цивільне населення, як це визначено у ст. 7 Римського статуту. Адже широкомасштабний або систематичний напад на цивільне населення, про що йдеться у ст. 7 Римського статуту, завжди підтверджується відповідною лінією поведінки через багаторазове вчинення певних діянь. Водночас навіть один жорстокий напад з тяжкими

²² Human Rights, Terrorism and Counter-terrorism. Fact Sheet No. 32 (n 8).

²³ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол 1), від 8 червня 1977 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text> (дата звернення: 30.08.2022).

²⁴ Конвенція про захист цивільного населення під час війни (n 1).

²⁵ Римський Статут Міжнародного кримінального суду. Офіційний переклад (Рим, 17 липня 1998 року) <<https://minjust.gov.ua/m/mijnarodniy-kriminalniy-sud>> (дата звернення: 30.08.2022).

²⁶ Там само.

наслідками на цивільне населення, вчинений з мотивів поширення страху, жаху для досягнення визначеної політичної мети матиме усі ознаки терористичного акту.

Вбачається, що в усіх випадках вчинення терору стосовно цивільного населення під час агресії, збройного конфлікту правильною є *кваліфікація протиправних діянь за статтями національного кримінального законодавства*, що передбачають відповідальність за здійснення терористичної діяльності, за організацію, здійснення терористичних актів та водночас – за вчинення злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Подібна юридична кваліфікація кримінальних правопорушень обумовлена правилом про ідеальну сукупність злочинів.

У міжнародному праві діяння тих осіб із числа командування військових формувань, військово-політичного керівництва держави-учасниці конфлікту, які під час збройного конфлікту організували вчинення терору стосовно цивільного населення – багаторазового, широкомасштабного, систематичного нападу на цивільне населення та керували цим нападом, мають кваліфікуватися як злочини проти людяності відповідно до ст. 7 Римського статуту. Підтвердженням цієї позиції є практика діяльності Міжнародного трибуналу ООН по колишній Югославії, зокрема у справі за обвинуваченням генерала Станіслава Галича, командира Сараєво-Романійського корпусу, якого було визнано та засуджено серед іншого за обвинуваченням в організації та здійсненні терору проти цивільного населення на підставі п. 1 ст. 7 Римського статуту з посиланням на ст. 51 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол 1)²⁷.

Важливою юридичною характеристикою тероризму є вчинення терористичних актів у складі злочинної терористичної організації, якою за усіх об'єктивних ознак є підстави визнати в умовах агресії проти України російські збройні сили, інші російські військові формування, що беруть участь у здійсненні агресії і вчиняють терор стосовно цивільного населення.

Розподіл ролей стосовно вчинення в Україні злочинів тероризму, умисел організаторів і виконавців, чітка ієрархія, керівництво, координація та забезпечення злочинної діяльності обґрунтовують підстави для юридичної кваліфікації таких злочинних діянь як вчинення терористичних актів у складі відповідної злочинної організації. У цьому контексті мож-

²⁷ International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Press Release. Judgement in the Case the Prosecutor v. Stanislav Galic' <https://www.icty.org/x/cases/galic/tjug/en/031205_Gali_summary_en.pdf> (accessed: 30.08.2022).

ливою є, за певних, визначених законом умов, юридична кваліфікація кримінальних правопорушень, що стосуються тероризму російських збройних сил, інших російських військових формувань, на території України за передбаченими Кримінальним кодексом України складами злочинів про тероризм в залежності від об'єктивних і суб'єктивних ознак – терористичний акт, втягнення у вчинення терористичного акту, публічні заклики до вчинення терористичного акту, сприяння терористичному акту, фінансування тероризму.

Юридична кваліфікація відповідно до фактичних обставин дій військовослужбовців, посадових осіб російських збройних сил, інших російських військових формувань, російського військово-політичного керівництва стосовно діянь з ознаками злочину агресії, воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та водночас з ознаками злочинів тероризму на території України під час агресивної війни дає необхідні *правові підстави для визнання РФ державою-терористом*.

Зрозуміло, що визнання державою-терористом є політико-правовим рішенням, однак у відсутність достатніх правових підстав таке рішення може зазнавати різних політичних оцінок, у тому числі стосовно певних спроб спростування, що створює підґрунтя для політичних дискусій та подальшого політичного і воєнного протистояння.

Важливе значення мають процесуальні питання притягнення винних у вчиненні злочинів агресії, воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду і терористичних актів до кримінальної відповідальності.

Особи, винні у вчиненні злочину агресії, воєнних злочинів, злочинів проти людяності за загальним правилом підлягають кримінальній відповідальності відповідно до положень Римського статуту. Такий процес розпочато МКС за фактами злочину агресії, воєнних злочинів на території України через збройну агресію РФ. Актуальним є питання створення спеціального трибуналу для притягнення військово-політичного керівництва держави-агресора до кримінальної відповідальності за злочин агресії²⁸.

Кримінальні правопорушення, що стосуються безпосередньо тероризму, як зазначалось, не належать до підсудності МКС відповідно до Римського статуту. Проте не в усіх випадках злочин агресії, не усі воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид є предметом розгляду МКС, а тому не всі злочини, які вчинили російські військовослужбовці, інші особи, які є комбатантами, на території України, належать до підсудності МКС. Відповідно до ст. 5 Римського статуту юрисдикція МКС

²⁸ А Кориневич, Т Короткий, 'Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України: Realpolitik проти невідворотності покарання за злочин агресії' (2022) 2 Український часопис міжнародного права 39–42.

обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства²⁹.

Національна юрисдикція стосовно злочинів проти миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку та злочинів тероризму визначається національним кримінальним процесуальним законодавством і не має вказаних обмежень. Відтак діяльність національного правосуддя щодо притягнення осіб до відповідальності за вчинення злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, за вчинення злочинів тероризму має бути юридично обґрунтованою, узгодженою з процедурами, які визначені міжнародним кримінальним правом, що є необхідним для забезпечення її ефективності.

Висновки. Юридична кваліфікація протиправних діянь, пов'язаних із порушенням законів і звичаїв війни, з учиненням злочину агресії, злочинів проти людяності, геноциду та кримінальних правопорушень, які становлять зміст тероризму, має різну правову природу, попри єдність певних об'єктивних ознак під час збройного конфлікту. Така відмінність має значення для вирішення завдань національного правосуддя згідно з положеннями національного кримінального законодавства, для забезпечення національної безпеки та, водночас, виявляється у визначенні відповідних складів злочинів у міжнародному кримінальному праві, що є важливим для досягнення мети правосуддя, забезпечення невідворотності покарання за вчинені злочини, для підтримання міжнародного правопорядку.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Repetskyi V, Lysyk V, *Mizhnarodne humanitarne pravo: pidruchnyk* (Znannia 2007) (in Ukrainian).

Edited books

2. Johan M.G. van der Dennen, 'On War: Concepts, Definitions, Research Data – a Short Literature Review and Bibliography' in *UNESCO Yearbook on Peace and Conflict Studies 1980* (Greenwood Press 1981) (in English).
3. Stanton Jessica, 'Terrorism, Civil War, and Insurgency' in Erica Chenoweth and others (eds), *The Oxford Handbook of Terrorism* (Oxford Handbooks 2019) <<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198732914.013.20>> (in English).
4. Kolodii A, Kryvenko O, V Pashynskyi (red), *Viiskove pravo Ukrainy: pidruchnyk* (NUOU im Ivana Cherniakhovskoho, 2019) (in Ukrainian).

²⁹ Римський Статут Міжнародного кримінального суду (н 25).

Павло Богуцький

Journal articles

5. Korynevych A, Korotkyi T, 'Spetsialnyi trybunal shchodo zlochyntu ahresii proty Ukrainy: Realpolitik proty nevidvorotnosti pokarannia za zlochyntu ahresii' (2022) 2 Ukrainyskyi chasopys mizhnarodnoho prava 39–42 (in Ukrainian).
6. Kudinov S, 'Derzhavnyi teroryzm – vyznachennia ta kharakterystyka' (2022) 2 Informatsiia i pravo 80–4 (in Ukrainian).
7. Patsurkivskyi P, Havryliuk R, 'Pravova pryroda finansuvannia Rosiieiu mizhderzhavnoho teroryzmu ta yii viiny proty Ukrainy' (2022) 71 Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo 275 (in Ukrainian).

Websites

8. Sikkink Kathryn, 'Using the 1933 Soviet Definition of Aggression to Condemn Russia Today' (*Just Security*, 24.05.2022) <<https://www.justsecurity.org/81629/using-the-1933-soviet-definition-of-aggression-to-condemn-russia-today/>> (accessed: 30.08.2022) (in English).

Pavlo Bohutskyi

WAR AND TERRORISM:
THEORY AND PRACTICE OF LEGAL QUALIFICATION

ABSTRACT. War is a complex social phenomenon and is characterized by numerous social, economic, financial, environmental, political, informational, and military signs. The military component forms the meaning of war, shapes the meanings of this social phenomenon and forces one to turn to the law – the only opponent capable of limiting the spread in the social space of the factors of war that are destructive to the existence of humanity. Terrorism is an equally complex social phenomenon, the illegal signs of which are directly realized during terrorist activities.

The purpose of the article is to determine the legal content of war and the essence of terrorism, the peculiarities of the legal assessment of aggressive war, state terrorism, the legal qualification of crimes against peace, human security, the international legal order and crimes of terrorism under national legislation and international law. Research into the nature of war and terrorism in legal science is usually carried out separately without combining problematic aspects that arise in social practice and require an answer. The transition from worldview, general theoretical problems posed to mankind by war and terrorism to specifically legal ones definitely confirms the scientific position on the need to use the developments of the science of international law, primarily international humanitarian law with a view to the implementation of the norms of international law into national legislation, where perhaps the main one in addition to security aspects, criminal law aspects are revealed. Another, no less important aspect that forces us to turn to the problem of the legal definition of war and terrorism, the qualification of the corresponding acts, is the problem of state terrorism, which was significantly actualized during the aggressive war of the Russian Federation against Ukraine. Therefore, the relevance and necessity of researching the legal qualification of the activities of social

actors, subjects during war and terrorist activities, when such activities are combined, having both common and distinctive features, are natural. The qualification of illegal acts related to the violation of the laws and customs of war, the commission of the crime of aggression, crimes against humanity and criminal offenses that constitute the content of terrorism has a different legal nature, despite the unity of certain objective signs during an armed conflict. Such a difference is important for solving the tasks of national justice in accordance with the provisions of national criminal legislation and at the same time it is manifested in the definition of the relevant components of crimes in international criminal law, which is important for achieving the goal of justice, ensuring the inevitability of punishment for committed crimes, for maintaining the international legal order.

KEYWORDS: aggressive war; laws and customs of war; terrorism; state terrorism; national security; international legal order.